

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ГАЛУЗЕВОГО ПРАВА**

**ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ З ІНОЗЕМНИМ
ЕЛЕМЕНТОМ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка IV курсу 13-421 групи
Спеціальності: 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»

Чуйко Альона Олександрівна

Керівник к.ю.н., доц. Гавловська А.О.

Рецензент ст.викл. Парасочкіна К.В.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Теоретично-правові аспекти шлюбно-сімейних відносин з іноземним елементом.....	8
1.1. Загальноправові основи регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом.....	8
1.2. Передумови та підстави розірвання шлюбу з іноземним елементом.....	16
РОЗДІЛ 2. Процесуальні особливості розгляду справ про розірвання шлюбу з іноземним елементом.....	23
2.1. Порядок розірвання шлюбу з іноземним елементом.....	23
2.2. Наслідки розірвання шлюбу з іноземним елементом.....	30
РОЗДІЛ 3. Проблематика правового регулювання шлюбно-сімейних відносин з іноземним елементом.....	40
3.1. Проблеми, які виникають під час розірвання шлюбу, шляхи їх вирішення.....	40
3.2. Пропозиції щодо вдосконалення правового механізму розірвання шлюбу з іноземним елементом.....	46
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ст. – стаття

МПрП – Законі України «Про міжнародне приватне право»

СК– Сімейний кодекс України

ч. – частина

ЦК – Цивільний кодекс України

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Незважаючи на щорічно зростаючу кількість «змішаних» шлюбів і таку розлогу вітчизняну й міжнародну правову регламентацію, законодавство, що регулює правовідносини подружжя, що мають різне громадянство, все ж містить ряд прогалин і суперечностей. Це пов'язано не тільки з проблемами вибору права відповідної сторони правовідносин, а й з істотною недооцінкою сімейного права як самостійної галузі і сімейного права, ускладненого іноземним елементом, як підгалузі міжнародного приватного права. Разом з тим, в законодавстві відсутнє ряд базових понять необхідних для вирішення найскладніших приватноправових міжнародних питань. Крім того, закріплення нових інститутів (розірвання шлюбу, угоду про сплату аліментів, поділ майна подружжя і т.д.), які ще не отримали широкого застосування на практиці, роблять необхідним вироблення науково-обґрунтованих рекомендацій щодо їх застосування.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що тема дослідження «Правовий механізм розірвання шлюбу з іноземним елементом» має як теоретичний, так і практичний інтерес, є своєчасною і досить актуальною.

Ступінь розробленості теми дослідження. У вітчизняній юридичній літературі відсутні спеціальні комплексні дослідження, присвячені проблемам регулювання розірвання шлюбу з іноземним елементом. Проте, окремі питання, пов'язані з вказаною проблематикою порушувалися низкою вітчизняних правознавців в своїх дослідженнях.

Серед них слід відзначити роботи вчених, які приділили особливу увагу теоретичним і практичним аспектам (наприклад, В. Калакура, В. Жушман, І. Шуміло). В останні десятиліття вчені все частіше піднімають проблеми, що стосуються переважно майнових та немайнових правовідносин подружжя (О. Бурлай, А. Довгерт,

О. Мережко). Це пов'язано зі зміною українського сімейного та цивільного законодавства, появою нових понять і інститутів, а також попереднє невикористаних механізмів захисту прав громадян. Однак, проблеми, що виникають в сімейних правовідносинах, ускладнених іноземним елементом, вирішуються в працях зазначених авторів поверхнево.

Все вищесказане призводить до висновку про необхідність комплексного підходу до дослідження проблем правового регулювання розірвання шлюбу з іноземним елементом, заснованого на органічній єдності історичного, теоретичного і практичного аспектів.

Мета дослідження полягає в комплексному вивченні правового механізму розірвання шлюбу з іноземним елементом.

Для реалізації поставленої мети необхідне рішення наступних **завдань**:

- дослідити загальноправові основи регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом;
- визначити передумови та підстави розірвання шлюбу з іноземним елементом;
- дослідити порядок розірвання шлюбу з іноземним елементом та наслідки розірвання шлюбу з іноземним елементом;
- виокремити проблеми, які виникають під час розірвання шлюбу та шляхи їх вирішення;
- надати пропозиції щодо вдосконалення правового механізму розірвання шлюбу з іноземним елементом.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері правового регулювання сімейних відносин за участю іноземних елементів.

Предметом дослідження є правовий механізм розірвання шлюбу з іноземним елементом.

Методи дослідження обрані, виходячи з поставлених у роботі мети та завдань, з урахуванням його об'єкта та предмета. Методологічною основою дослідження є сучасна теорія пізнання соціальних явищ, що охоплює комплекс теоретичних методів, зокрема: аналіз, синтез, дедукція, порівняння, узагальнення.

Та спеціалізовані методи дослідження:

– *метод структурно-функціонального аналізу* (дозволяє сформулювати уяву про сутність і зміст порядку розірвання шлюбу з іноземним елементом);

– *історико-правовий метод* (розкриває генезис кодифікаційних процесів у галузі законодавства, у тому числі за останні роки);

– *формально-юридичний метод* (забезпечує дослідження змісту та структури порядку розірвання шлюбу з іноземним елементом, передбачених ст. 55, ст. 56, ст. 57, ст. 58, ст. 60, ст. 61, ст. 63 МПрП, ст. 22, ст. 24-46, ст. 113 СК);

– *порівняльно-правовий метод* (визначає зміст та процедуру вивчення міжнародного та українського законодавства щодо механізму правового розірвання шлюбу з іноземним елементом).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані в процесі подальших досліджень проблем правового механізму розірвання шлюбу з іноземним елементом. Деякі положення роботи можуть бути використані у процесі викладання навчального курсу сімейного права, а також у науково-дослідницькій роботі студентів.

Апробація результатів дослідження

Основні положення дослідження були представлені на Міжнародній студентській науково-практичній конференції «Реформування правової системи України під впливом євроінтеграційних процесів» (Херсон, 11-12 березня 2020 р.).

Публікації: Чуйко А. Колізії у правовому регулюванні сімейних відносин з іноземним елементом. *Реформування правової системи України під впливом євроінтеграційних процесів*: Матеріали міжнародної студентської науково-практичної конференції, м. Херсон, 11-12 березня 2020 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020 (*готується до друку*).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, переліку умовних позначень, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (50 найменувань). Загальний обсяг роботи 61 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

1.1. Загальноправові основи регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом

Особливості глобалізації, що характеризують розвиток сучасного світу, динамічні міграційні та інтеграційні процеси призводять до значного збільшення обсягу приватних відносин, ускладнених іноземним елементом у всіх сферах суспільного життя. Все це повною мірою стосується сімейних відносин. Протягом останнього періоду кількість шлюбів з іноземцями значно зростає, а проблеми регулювання особливих немайнових та майнових відносин між подружжям, батьками та дітьми, членами сім'ї, які ускладнені іноземним елементом, стають все більш актуальними. У центрі уваги громадськості також поставлена проблема міждержавного усиновлення (особлива гострота дискусій характерна для усиновлення іноземцями громадян України) [39, с. 83]. Це свідчить про важливість актуальності питань, присвячених теоретичним основам правового регулювання міжнародних сімейних відносин (сімейні відносини, ускладнені іноземним елементом). Стосунки такого роду можуть регулюватися матеріально-правовими нормами (насамперед, уніфікованими на міжнародно-правовому рівні) та відповідно до додаткових нормативних актів, які регулюють законодавство країни, що буде застосовуватися для регулювання цих відносин, це також стосується і порядку розлучення.

Законодавство окремих країн містить значні розбіжності щодо матеріального регулювання сімейних відносин [39, с. 84]. Аналізуючи та досліджуючи особливості регулювання сімейних відносин в законодавстві різних країн можна прийти до висновку про те, що в цій

сфері уніфікація матеріальних норм є досить проблематичною, що і тягне за собою необхідність регулювання сімейних відносин за допомогою колізійних норм.

Теоретичні проблеми колізійного регулювання приватних відносин загального характеру досліджувалися в працях А. Довгєрта [21], І. Жушмана [20], О. Мережка [6]. Окремі аспекти колізійного регулювання сімейних відносин знайшли своє відображення в працях О. Бурлай [2], О. Грабовської [5]. На жаль, у вітчизняній літературі не знайшли належного теоретичного обґрунтування та опрацювання особливості застосування колізійних норм та колізійних принципів при регулюванні сімейних відносин в міжнародному приватному праві.

Для комплексного дослідження цієї проблеми видається необхідним почати розгляд цієї проблематики з аналізу колізійних принципів, оскільки саме вони значною мірою впливають на формування системи колізійних норм, тих чи інших видів колізійних прив'язок (формул прикріплення), за допомогою яких буде визначатися право країни, яке буде застосовуватися до регулювання конкретних сімейних відносин ускладнених іноземним елементом по суті [39, с. 13].

На початку ми зупинимось на принципі найтіснішого зв'язку. На наш погляд, принцип найтіснішого зв'язку, що відображає саму суть міжнародного приватного права. Важливо розуміти, на основі виходячи з яких чинників слід встановлювати формулу прикріплення, за допомогою якої буде визначатися застосовуване право. У міжнародному приватному праві ми говоримо про можливість застосування до регулювання певних відносин іноземного права. Оскільки ми допускаємо таку можливість, то це повинно бути те право, яке дійсно є притаманним для конкретних відносин ускладнених іноземним елементом. Іншими словами, це те право, що має найбільш тісний зв'язок з цими відносинами. Вагомим кроком вперед є відображення цього принципу в Законі України «Про міжнародне приватне право»

(далі – Закон про МПрП) [28]. Однак, на нашу думку, відповідні положення цього закону повинні бути удосконалені шляхом посилення принципу найбільш тісного зв'язку – приватні відносини (в тому числі і сімейні) ускладнені іноземним елементом повинні регулюватися правом країни (що має найбільш тісний зв'язок з цими конкретними відносинами). Система колізійних норм, що регулюють окремі види приватних відносин виходячи саме з цього принципу, повинна вибудовуватися законодавцем і надалі, а вже тільки потім можуть йти норми, що вже містяться у статті 4 цього Закону. Вони передбачають, що у випадках, коли згідно з положеннями цього Закону неможливо визначити право, що підлягає застосуванню, то застосовується право, що має більш тісний зв'язок із приватно-правовими відносинами. Норма, яка вказує, що визначене для застосування право, як виняток, не застосовується, якщо за всіма обставинами правовідносини мають незначний зв'язок з визначеним правом і мають більш тісний зв'язок з іншим правом, тому це має особливо велике значення. Проте, це положення не застосовується, якщо сторона (сторони) здійснила вибір застосовуваного права (*lex voluntatis*) [47, с. 24].

Можна констатувати, досліджуючи особливості колізійного регулювання міжнародних сімейних відносин, що до кола правопорядків (які мають тісний зв'язок з цими відносинами), варто включити: право країни місця укладення шлюбу (*lex loci celebrationis*); право країни, що є особистим законом суб'єктів сімейних відносин (у самих різних конфігураціях *lex personalis*); право країни, місця знаходження майна (*lex rei sitae*); право країни, яке обрали самі сторони для регулювання своїх відносин (*lex voluntatis*).

Займає важливе місце врегулюванні сімейних відносин в міжнародному приватному праві формула прикріплення «закон місця укладення шлюбу» (*lex loci celebrationis*). Протягом довгого часу було визначальним щодо регулювання цих відносин колізійне правило

застосування права країни місця укладення шлюбу. Лише згодом прийшло розуміння, що це право може взагалі не мати по суті ніякого зв'язку з конкретними сімейними відносинами. Прикладом може слугувати випадок, коли шлюб укладається іноземцями в третій країні; коли після укладення шлюбу з іноземною особою подружжя змінює місце проживання; коли присутня ситуація з «трансформацією» шлюбу – один із подружжя змінює громадянство або місце проживання під час шлюбу. А коли мова піде про регулювання відносин батьків та дітей, інших членів сім'ї, то місце укладення шлюбу зовсім перестає бути актуальним. Як правило, у сучасних умовах ця формула застосовується в поєднанні з іншими колізійними прив'язками щодо укладення шлюбу та дійсності шлюбу (*lex personalis* – особистий закон).

Регулюється міжнародно-правовими актами проблема дійсності такого шлюбу. Наприклад, у Гаазькій Конвенції про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів від 14 березня 1978 року передбачається, що країна учасниця може відмовити у визнанні дійсним шлюбу, якщо під час укладення шлюбу (за правом цієї країни) один із подружжя:

- 1) перебував у іншому шлюбі (окрім випадку, коли на момент розгляду справи цей шлюб було припинено);
- 2) ще не досяг мінімального віку шлюбу (або не отримано спеціального дозволу від компетентного органу на укладення шлюбу);
- 3) за своїми розумовими здібностями особа не могла давати згоду на укладення шлюбу;
- 4) не була вільною згодою на укладення шлюбу;
- 5) подружжя є родичами прямої лінії споріднення (братом та сестрою, або між ним встановлений правовий зв'язок в результаті усиновлення) [14].

Проаналізувавши законодавство України щодо недійсності шлюбу, зауважуємо, що Україна не приймає участі в цій Конвенції,

проте положення Конвенції в повній мірі реалізовані в українському сімейному законодавстві.

Положення щодо правових наслідків шлюбу (стаття 60 Закону про МПрП) мають особливе місце в колізійному регулюванні сімейних відносин ускладнених іноземним елементом. Відповідно, у статті 36 СК України «Правові наслідки шлюбу» передбачено, що шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя. Саме права та обов'язки подружжя слід розуміти як правові наслідки шлюбу, колізійне регулювання яких відображено у статті 60 Закону про МПрП [28].

Відповідно, правові наслідки шлюбу визначаються спільним особистим законом подружжя, а за його відсутності – правом держави, у якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, проте за виконання умови, що хоча б один із подружжя має місце проживання у цій державі, а за відсутності – правом, відповідно до якого обидва з подружжя мають іншим чином найбільш тісний зв'язок.

У другій частині цієї статті містяться положення, за якими поширюється на регулювання правових наслідків шлюбу *lex voluntatis* (принцип автономії волі) – це передбачається статтею 5 Закону про МПрП, відповідно до якої сторони відносин у випадках, передбачених законом, можуть здійснити вибір права, що буде застосоване до регулювання їхніх відносин. Проте, подружжя повинно відповідати певним вимогам при цьому. Вибір застосовуваного права може здійснюватися подружжям, яке не має спільного особистого закону, подружжя, яке немає спільного місця проживання, або якщо особистий закон жодного з них не збігається з правом держави їхнього спільного місця проживання [28].

У частині третій статті 60 встановлюється обмеження щодо кола правопорядків, також може бути здійснено вибір права відповідно до частини другої цієї статті. Такий вибір може обмежуватися лише правом особистого закону одного з подружжя, відповідно без застосування

статті 16 частини другої Закону, відповідно до якої у випадках, коли фізична особа може бути громадянином двох або більше держав, його законом буде право тієї з держав, з якою особа перебуває у найбільш тісному зв'язку (має місце проживання або займається основною діяльністю) (дивись коментар до статті 16 цього закону [28]). Якщо особистий закон подружжя стає спільним, то угода про вибір права припиняється.

Застосовуючи колізійне регулювання правових наслідків шлюбу за Законом України «Про міжнародне приватне право» [28], варто враховувати, що колізійні правила, які закріплені в статті 60, містять відмінності від колізійного регулювання цих відносин вже існуючими міжнародними договорами України.

Принцип автономії волі все більшою мірою поширюється на колізійне регулювання сімейних відносин. Це стосується правових наслідків шлюбу, шлюбного договору, регулювання майнових відносин подружжя тощо.

Так, наприклад, подружжя має можливість вибрати право, яке буде застосовуватися до шлюбного договору. Однак, коли йдеться про вибір закону, виникає питання кола правопорядку, серед якого сторони можуть зробити цей вибір. Стаття 5 цього Закону передбачає, що сторони можуть здійснювати свій вибір з необмеженого кола правопорядку, якщо інше не встановлено законом. «Свого часу у роботі над проектом нового Цивільного кодексу (а цей проект містив, зокрема, Шосту книгу «Сімейне право» та Восьму книгу «Міжнародне приватне право»), в одному з перших видань було запропоновано забезпечити можливість зробити вибір закону, що підлягає застосуванню до попередньої угоди з необмеженою нормою права» [19, с. 33]. Однак, на нашу думку, особливість реалізації принципу «автономії волі» у міжнародних відносинах повинен містити певні обмеження. «Аналогічний підхід відбився і в Гаазькій конвенції «Про право, що

підлягає застосуванню до правових режимів майна подружжя»» [14]. Згодом розробники проекту Цивільного кодексу запропонували правову базу, яка передбачала здійснення свободи вибору права у верховенстві закону, яка мала тісний зв'язок із цими відносинами. Саме вона згодом була прийнята в Законі України «Про міжнародне приватне право». Що стосується шлюбної угоди, «закон лише передбачає перенаправлення правопорядку, серед яких можна вибрати право. Це може бути:

- 1) право країни, що є особистим законом одного з подружжя;
- 2) право країни, у якій один з них має звичайне місце перебування;
- 3) право країни де знаходиться майно, яке є предметом регулювання (щодо нерухомого майна). Зважаючи на те, що у ст. 61 передбачено регулювання майнових відносин, то можна припустити, що предметом регулювання шлюбного договору можуть регулюватися майнові відносини подружжя» [18, с. 63].

Отже, першим основним джерелом норм сімейного права з іноземним елементом закріпленні у Законі України «Про міжнародне приватне право», а також містяться у розділі Сімейного кодексу України. Виняткове значення у регулюванні шлюбно-сімейних відносин з іноземним елементом мають міжнародні договори, серед яких особливе місце посідають «Конвенція про права дитини» (від 20 листопада 1989 року), «Декларація про соціальні і правові принципи» (від 3 грудня 1986 року), «Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах» (від 22 січня 1993 року), тощо. Аналізуючи особливості колізійного регулювання міжнародних сімейних відносин, можна стверджувати, що до кола правопорядків, які мають тісний зв'язок з цими відносинами слід віднести наступні: *lex loci celebrations* (право країни місця укладення шлюбу), *lex personalis* (право країни, що є особистим законом суб'єктів сімейних відносин), *Lex rei sitae* (право країни місця знаходження майна) та право країни, яке обрали самі сторони. «Оскільки довгий час дане

правило було визначальним щодо регулювання сімейних відносин, то колізійна прив'язка «закон місця укладення шлюбу» займає важливе місце в міжнародному приватному праві, однак варто зазначити, що в сучасних умовах, для регулювання шлюбно-сімейних відносин ускладнених іноземним елементом характерним є поєднання колізійних прив'язок. У дослідженні питання укладення шлюбу слід розрізнити його матеріальні й формальні умови» [20,с. 40].

Стосовно матеріальних умов, то ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право» [28] передбачає, що право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подали заяву на укладення шлюбу. У разі укладення шлюбу в Україні застосовуються вимоги Сімейного Кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу (застосовуються положення закону місця укладення шлюбу). Відповідно до ст. 56 зазначеного закону, порядок та форма укладення шлюбу в Україні між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства визначається законодавством України; іноземці та особи без громадянства користуються такими ж самими правами і обов'язками в шлюбних та сімейних відносинах як і громадяни України. «Шлюб може укладатися як на території України з іноземцем, так і за межами держави. Шлюб укладений за межами території України визнається дійсним відповідно до міжнародних норм, а згодом проходить процедуру легалізації документів вже на території України. У деяких випадках вона спрощена (країни СНД), у інших – процедура дещо складніша, суть якої полягає у здійсненні консульської легалізації через консульські дипломатичні представництва» [28]. Тобто є певний порядок, але у будь-якому разі, якщо це офіційний зареєстрований шлюб, то він визнається на будь-якій території.

Як зазначає Н. Аляб'єва: «Колізійні норми іноземних держави щодо форми укладення шлюбу містять колізійні прив'язки закону громадянства (*lex patriae*), закону суду (*lex fori*) та закону місця

укладення шлюбу (*lex loci celebrations*). Деякі держави як «особистий закон» використовуються закон місця проживання (*lex domicilii*), що означає місце, де людина має постійну оселю і намір залишитися там постійно» [19, с. 33]. Підсумовуючи, слід зазначити, що основним питанням, яке вирішується в правовому регулюванні шлюбно-сімейних відносин з іноземним елементом є вибір «використаного права», що передбачає всебічний пошук і виявлення правової системи, норми якої мають застосовуватися до кожного конкретного різновиду цих відносин, або права держави, державний орган якої розглядає спір з іноземним елементом, або право держави, до якої належить іноземний елемент.

Вагомим внеском у законодавстві України було приєднання її до Гаазької конвенції з міжнародного приватного права, що стало причиною удосконалення українського колізійного права. Протягом довгого часу питання регулювання укладення шлюбу вирішувалося лише за формулою прикріплення «місце укладення шлюбу», її простота у застосуванні давала можливість без труднощів здійснити укладення шлюбу. Однак з розвитком міжнародних відносин і в умовах активної міграції та глобалізації сучасного світу дана прив'язка отримала багато недоліків оскільки застосування її може призвести до визнання такого шлюбу недійсним в інших країнах.

1.2. Передумови та підстави розірвання шлюбу з іноземним елементом

Передумовами розірвання шлюбу з іноземним елементом є наявність відповідних норм права. До таких норм ми можемо віднести Закону України «Про міжнародне приватне право» (зокрема ст. 55, ст. 56, ст. 57, ст. 58, ст. 60, ст. 61, ст. 63), Сімейний кодекс України (глава 11, ст. 22, ст. 24-46, ст. 113), Конвенцію про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних

справах (Мінська конвенція країн СНД, 1993 р.) (ст. 27, ст. 28, ст. 29), Гаазьку конвенцію про укладення і визнання дійсності шлюбу (від 14.03.1978 р.).

Варто зазначити, що припинення шлюбу шляхом його розірвання здійснюється в зарубіжних країнах по різному. В. Чубарев зазначає, що стосовно припинення (розірвання) шлюбу у світі існує три підходи [39, с. 63]. «Згідно з першим у Аргентині, Іспанії, Ірландії, Колумбії розлучення заборонено практично з будь-яких причин. Згідно з другим, розлучення можливе на підставі клопотання жінки (Єгипет, Ліван), чоловіка (країни ісламського права) або будь-кого з подружжя, але лише за наявності в законі підстав, серед яких подружжя не дають згоду на розлучення. Більшість законодавців у цьому питанні використовують презумпцію, що розлучення – це особиста справа подружжя, і якщо шлюб насправді не існує, немає розумних причин вважати його юридично існуючим» [39, с. 64].

Припинення шлюбу громадян України з іноземцями та особами без громадянства (відповідно до ст. 63 Закону України «Про міжнародне приватне право»), визначається правом, яке діє на цей час щодо правових наслідків шлюбу. У разі укладення шлюбу в Україні застосовуються вимоги Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу (ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право») [28].

Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (Мінська конвенція країн СНД, 1993 р.) у статтях 28 і 29 також містить колізійні норми розірвання шлюбу. Зокрема, у випадках розірвання шлюбу застосовується закон, держави, громадянами якої є подружжя, на момент подання заяви. Якщо один із подружжя є громадянином однієї держави, а інший – громадянином іншої держави, застосовується законодавство держави, установа якої розглядає справу про розлучення. За визначенням

I. Мироненка: «У справах про розлучення компетентними органами є державні установи країни, громадянами якої є подружжя на момент подання заяви» [22, с. 62]. Якщо на момент подання заяви подружжя проживають на території іншої держави, то установи цієї країни також є компетентними. Якщо подружжя проживають у різних країнах, розлучення може бути здійснено у компетентних установах обох держав-учасниць Конвенції.

Договори про правову допомогу, укладені Україною з іншими країнами (в тому числі: Договір між Україною і Республікою Польща «Про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах» від 24 травня 1993 р., ратифікований Україною 4 лютого 1994 р. (ст. 26); Договір між Україною та Латвійською Республікою «Про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах» від 23 травня 1995 р., ратифікований Україною 22 листопада 1995 р. (ст. 26); Договір між Україною і Литовською Республікою «Про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах» від 7 липня 1993 р., ратифікований Україною 17 грудня 1993 р. (ст. 27); Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 28.05.2001 р., ратифікований Україною 10 січня 2002 р. (ст. 30) та ін.) [7, с. 30] містять подібні колізійні норми, зокрема:

1) розлучення здійснюється відповідно до законодавства держави, громадянами якої є подружжя на момент порушення провадження у справі;

2) якщо на момент порушення провадження один із подружжя є громадянином однієї держави, а другий – громадянином іншої країни, то розлучення здійснюється відповідно до законодавства держави, на території якої вони мають місце проживання;

3) якщо один із подружжя має місце проживання на території однієї держави, а другий – на території іншої держави, то застосовується

законодавство держави, орган якої порушив справу [18, с. 66]. Таким чином, припинення шлюбу громадян України з іноземцями та особами без громадянства, які проживають в Україні здійснюється за правом України, на підставах і в порядку, передбачених главою 11 СК України [36].

Варто зазначити, що деякі держави встановили перелік підстав для розлучення, де знайшла місце і така підстава як взаємна згода на розлучення (Німеччина, Бельгія, Данія та інші). Мале число країн, яке допускає розлучення без зазначення особливих, визначених законом підстав. Саме так в Україні дуже легко розлучитися, а суду достатньо буде для прийняття рішення про розлучення вказати на таку причину, як не зійшлися характерами.

Як зазначає С. Кузьменко: «Підстави розлучення змінювались за час розвитку суспільства, але завжди вони були визначені чинним законодавством або традиціями, що склались на встановлений період. Підстави поділялись на групи: об'єктивні, тобто такі, що не залежали від подружжя та суб'єктивні, що повністю залежали від волі сторін. До об'єктивних обставин відносяться: зникнення одного подружжя безвісти або взяття в полон; нездатність подружжя до подружнього співжиття, за умови, що ця обставина була невідома до укладення шлюбу; заразна хвороба одного із подружжя; державна зрада; втрата розуму тощо» [16, с. 65]. «Суб'єктивні обставини припинення шлюбу можуть бути такі: перелюбство та обставини, що аналогічні перелюбству (сучасною мовою скоріше говорять про подружню невірність або зраду): втрата нареченою цноти до шлюбу; дошлюбна вагітність нареченою не від нареченого; вступ в монастир одним із подружжя; нездатність чоловіка утримувати сім'ю внаслідок голоду; систематичне переслідування чоловіком своєї дружини; неприязні відносини між родичами подружжя; відсутність розуміння між подружжям; взаємне бажання подружжя про

розлучення» [16, с. 66]. Цей перелік підстав розлучення не є повним, але він скоріше характерний для нашої країни.

В Україні шлюб припиняється внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя або одного з них органом державної реєстрації актів цивільного стану чи судом [7, с. 33].

За українським законодавством припиняються шлюби громадян України з іноземцями та особами без громадянства, які проживають в Україні або за її межами, за умови, якщо відповідну заяву подано до уповноваженого органу в Україні.

Громадяни України, що проживають за її межами, мають можливість розірвати шлюб у порядку і на підставах, установлених сімейним законодавством України, у країні проживання, звернувшись до консульських установ чи дипломатичних представництв України, але лише у випадках, коли відповідно до Сімейного кодексу України подібний шлюб може бути розірваним у державних органах реєстрації актів цивільного стану.

Відповідно до ст. 106 СК України [36] подружжя, яке не має дітей, навіть якщо один з них є іноземцем або особою без громадянства, має право подати заяву на розлучення до відділу державної реєстрації актів цивільного стану. Якщо один з подружжя з поважних причин не може особисто подати заяву, тоді така заява, засвідчена нотаріально або прирівняна до нього, може податися другим з подружжя від свого імені. Державна реєстрація актів цивільного стану складає акт розірвання шлюбу через місяць з дня подання заяви, якщо вона не була відкликана. Шлюб буде розірваний незалежно від існування майнового спору між подружжям. Крім того, шлюб припиняється органом державної реєстрації актів цивільного стану на вимогу одного з подружжя, якщо другий з подружжя: визнаний безвісно відсутнім або недієздатним [36].

Згідно із заявою зацікавленої особи, розлучення, відповідно до положень статті 106 СК України [36], може вважатися судом фіктивним,

якщо буде встановлено, що жінка та чоловік продовжували жити однією сім'єю і не мала наміру припиняти шлюб. На підставі рішення суду акт про розірвання шлюбу та свідоцтво про розірвання шлюбу скасовуються органом державної реєстрації актів цивільного стану.

Якщо у подружжя є діти, але подальше подружнє життя неможливе, то вони мають право розлучитися через суд. Подружжя, яке має дітей, має право подати клопотання про розлучення до суду разом з письмовою угодою про те, де будуть жити діти, якою буде участь у забезпеченні умов їхнього життя у того з батьків, який буде жити окремо, а також умови здійснення його права на особисте виховання дітей.

Суд визнає розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає фактичній волі дружини та чоловіка, а після розірвання шлюбу – їх особисті та майнові права не будуть порушені, а також права їх дітей. Суд приймає рішення про розлучення через один місяць з дня подання заяви. До закінчення цього періоду дружина та чоловік мають право відкликати заяву про розлучення.

Якщо один з подружжя не бажає продовжувати підтримувати шлюб, то відповідно до ст. 110 СК України [36], він може подати позов про розлучення до суду. Він має обмежене право на це під час вагітності дружини та протягом року після народження дитини. За винятком випадків, коли: один з подружжя має протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення стосовно іншого подружжя чи дитини; якщо батьківство зачатої дитини визнано іншою особою або за рішенням суду, відомості про чоловіка як батька дитини виключаються із запису про народження дитини.

Шлюб припиняється у день реєстрації розірвання шлюбу у випадку розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану, а у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу – у разі розірвання шлюбу судом. У зв'язку з

реєстрацією шлюбу, особа, яка змінила своє прізвище, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або відновити прізвище, яке було до шлюбу.

Таким чином, розглядаючи справи про розірвання шлюбу з іноземцями, суд повинен вжити заходів для примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним основам суспільства, а також з'ясувати фактичні стосунки подружжя, причини бажання розірвання шлюб, врахувати наявність неповнолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя. Суд приймає рішення про розлучення, лише якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя та збереження шлюбу суперечить інтересам одного з них, інтересам їх дітей, які мають суттєве значення.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

2.1. Порядок розірвання шлюбу з іноземним елементом

Стосовно сімейного законодавства України існують дві форми припинення шлюбу: адміністративне та судове. Всупереч думкам, згідно з якими адміністративна форма розірвання шлюбу є неприпустимою з огляду на те, що не оцінює обставини припинення шлюбу, а тільки лише узаконює волевиявлення подружжя (або одного з них), статистика показує, що в органах реєстрації актів цивільного стану розривається приблизно кожен третій шлюб, в зв'язку з чим з моменту передачі повноважень по розірванню шлюбу під контроль держави основним в Україні визнається саме адміністративний порядок розірвання шлюбу. «Це багато в чому пояснюється ситуацією, що сталася в кінці 70-х років минулого століття з реформою розірвання шлюбу, коли розлучення стало розглядатися як констатація невдалого шлюбу» [21, с. 36].

Розірвання шлюбу може відбуватися через державні органи РАЦСу або в судовому порядку. У державних органах РАЦСу (відповідно до ст. 106 СК України) розриваються шлюби за спільною заявою подружжя, що немає дітей, незалежно від наявності між ними майнового спору [36].

«Визнання розірвання шлюбу (розлучення), що мало місце закордоном, є окремою проблемою у сфері регулювання шлюбно-сімейних відносин, оскільки це визнання полягає у поширенні законної сили рішення іноземного суду чи іншого правозастосовного органу на територію України» [42]. У двох формах може здійснюватися таке визнання: 1) у вигляді визнання іноземного судового рішення про

розлучення судом України; 2) шляхом легалізації документа про розлучення, виданого за кордоном [20, с. 24-25].

До розірвання шлюбу застосовується законодавство держави громадянами якої є подружжя в момент подання заяви, або в установу якої подано заяву за умови різного громадянства осіб, або спільного місця проживання осіб із різним громадянством, або орган якої порушив справу, якщо особи мають різне громадянство та проживають на територіях різних держав [19, с. 54].

Процедура розлучення також має свої особливості. В Україні розірвання шлюбу здійснюється на підставі таких документів: спільної заяви про розлучення; заяви одного із подружжя, які направляються органу РАГСу або досуду. Крім питання про розлучення вирішуються проблеми пов'язані з дітьми (де будуть проживати діти, аліментні виплати) та матеріальні вимоги щодо розділу майна. Правові наслідки шлюбу визнаються за спільним особистим законом подружжя, а за його відсутності – правом держави, у якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, за умови, що хоча б один із подружжя все ще має місце проживання у цій державі, а за відсутності такого – правом, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок (відповідно до ст. 60 Закону України «Про міжнародне приватне право» [28]).

В. Кісіль зауважує, що «у більшості країн світу на відміну від українського закону передбачено тільки судовий порядок розірвання шлюбу. Крім цього, інтереси подружжя повинен захищати адвокат, деколи і не один. Процес розлучення може проходити декілька стадій, необхідно встановлювати ті факти, що дозволять суду прийняти рішення про розлучення тощо» [18, с. 48].

Візьмемо як приклад розірвання шлюбу органом реєстрації актів цивільного стану за заявою одного з подружжя. Колізійну проблему вибору закону породжують різні підстави для ініціювання розірвання шлюбу в органі реєстрації актів цивільного стану, тобто особливості

матеріально-правової норми сімейного внутрішнього законодавства. Підставами для розірвання шлюбу за заявою одного з подружжя в органах реєстрації актів цивільного стану є визнання судом подружжя безвісти відсутнім, недієздатним або, якщо останнього визнано винним у вчиненні злочину до позбавлення волі на строк понад три роки. Крім того, розірвання шлюбу, за зазначеними підставами, може здійснюватися з ініціативи одного з подружжя незалежно від наявності у подружжя спільних неповнолітніх дітей. Колізійну проблему вибору закону породжують різні підстави для ініціювання розірвання шлюбу в органі реєстрації актів цивільного стану, тобто особливості матеріально-правової норми сімейного внутрішньонаціонального законодавства.

Підстави для розірвання шлюбу в односторонньому порядку були передбачені сімейним законодавством України до прийняття 02 грудня 2010 року Законом «Про державну реєстрацію актів Цивільного стану», яким виключено з Сімейного кодексу України норму, яка передбачає можливість одного з подружжя ініціювати розірвання шлюбу в адміністративному порядку в разі засудження іншого на термін вище трьох років [44, с. 50].

Діюча сьогодні норма Сімейного кодексу України [36] вказує, що розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану можливо за заявою одного з подружжя при наявності двох підстав: визнання судом подружжя безвісно відсутнім або визнання його недієздатним. Слід зауважити, що норма, яка міститься в ст.107 Сімейного кодексу України нічого не згадує про наявність чи відсутність у подружжя дітей.

Причому український законодавець, вбачаючи єдино можливе обмеження застосування цієї норми в суперечці між подружжям про поділ майна, в ч. 2 зазначеної статті уточнює, що шлюб буде розірвано, незалежно від наявності між подружжям майнового спору. Тим самим законодавчо регламентує відсутність обмежень можливого застосування

такого механізму розірвання шлюбу, в адміністративному порядку. Більш того, проблеми правозастосування торкаються питань обумовлених специфікою правової природи колізійних норм і рівня їх правової регламентації. Так, Україна, підтримавши практику більшості європейських держав, врегулювала шлюбно-сімейні відносини, ускладнені іноземним елементом шляхом прийняття окремого закону в сфері міжнародного приватного права – Закону України «Про міжнародне приватне право» [28]. Так, дані відносини врегульовані Розділом IX зазначеного Закону «Колізійні норми сімейного права». Відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право» припинення шлюбу визначаються розгалуженим переліком колізійних прив'язок, перерахованих у ст. 60 Закону і відповідно до цього представляють собою шкалу [28]. В уже згадуваному Законі України форми розірвання шлюбу уніфіковані, зовсім не передбачена можливість його розірвання в адміністративному порядку в дипломатичному представництві або в консульській установі.

Разом з тим, Закон України «Про міжнародне приватне право», передбачає, що сам вибір, який підлягає застосуванню в даних правовідносинах, здійснюється тільки в письмовій формі або безпосередньо впливає з умов шлюбного договору. Більш того, «угода, укладена в Україні, про вибір права має бути нотаріально посвідчена» [28].

Застосовується до розірвання шлюбу в адміністративному порядку за ініціативою одного з подружжя виникає питання, яким чином чоловік, який ініціює розлучення, може здійснити вибір застосовного правопорядку при відсутності угоди і шлюбного договору.

Аналізуючи Сімейне законодавство України [36], варто констатувати, що держава відмовилася від переважаючого протягом тривалого часу в теорії міжнародного приватного права уявлення про те, що всякий раз до сімейних відносин має застосовуватися лише

національне право. Можливість застосування іноземного права, яка заснована на загальноприйнятих принципах міжнародного приватного права, визнана Україною.

Внаслідок цього, в процесі такого застосування природно можуть виникати певні складнощі. Доведемо, що все це стосується встановлення змісту іноземного права. У теорії міжнародного приватного права існують два принципово різних підходи до природи іноземного права, яке і підлягає застосуванню. У деяких країнах воно розглядається лише як одне з фактичних обставин справи і виходить, що його зміст має доводитися сторонами; в інших же країнах, до числа яких належить Україна, іноземне право має статус права, а не факту. Згідно з цим його зміст не доводиться сторонами, а встановлюється правозастосувальними органами. Стаття 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» [28] дає нам підставу говорити про однакове використання іноземних норм при застосуванні їх судами або іншими органами, що встановлюють зміст згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

При цьому досить важко отримати офіційний текст іноземного закону, не кажучи вже про його тлумачення, практику і доктрину. При цьому в Україні закріплена норма, згідно з якою при неможливості встановити змісту іноземного права застосовується право національне. Але, на жаль, ця норма ніяк не в силах вирішити колізійні питання, що виникають в області розірвання шлюбу. Як уже було згадано раніше, «в Мінську між членами СНД в 1993 році була підписана Конвенція «Про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах»» [18, с. 67]. Підсумок цієї Конвенції був дійсно життєво необхідним, оскільки після розпаду СРСР безліч сімей опинилися на території різних держав. Право вибору громадянства, яке в деяких випадках було надано жителям держав, що утворилися, в подальшому спричинило за собою появу сімей, члени яких мають різне

громадянство. Внаслідок цього з'явилася велика кількість справ про розірвання шлюбу, учасники яких є громадянами різних держав, а іноді і проживали на території різних країн.

Слід зауважити, що норми цієї конвенції вже давно вимагають перегляду, адже вони не здатні в повній мірі вирішити всі колізії в сфері шлюбно-сімейних відносин з урахуванням динаміки сімейного законодавства України. Найімовірніше колізійно-правове регулювання розірвання шлюбів громадянами різних держав ускладнюється також тим, що норми, що містяться в Сімейному кодексі, Мінській конвенції та двосторонніх договорах, часто відрізняються один від одного. В такому випадку виникає питання про їх відповідність [44, с. 76]. У разі розбіжності між колізійними нормами, які є частиною внутрішнього українського сімейного законодавства та нормами міжнародної конвенції або договору, застосовуються норми конвенції або договору. Все це впливає із загального правила, яке закріплено не тільки конституційними нормами обох держав, що встановлюють пріоритет норм міжнародного права, а й в ст. 3 Закону України «Про міжнародне приватне право» [28], відповідно до яких у разі розбіжності між національним сімейним законодавством і міжнародним договором, застосовуються норми міжнародного договору. Крім того, мета створення національних колізійних норм полягає в тому, щоб вони застосовувалися лише в разі відсутності міжнародної конвенції або двосторонньої угоди.

З точки зору теорії це призводить до паралельного існування декількох різних систем колізійного законодавства в рамках однієї правової системи. Такий висновок пов'язаний з тим, що норми конвенцій і двосторонніх угод також є частиною українського сімейного законодавства.

Таким чином, процедура розірвання шлюбів в адміністративному порядку покликана здійснити процедуру розлучення в найбільш

спрощеній формі. З огляду на недостатньо чітке і повне врегулювання цього питання на внутрішньо національному рівні, а також зіткнення принципово різних правопорядків на міжнародному, що створює формальні труднощі для громадян України. Зрозуміло, що політична складова питання не сприяє вирішенню законодавчої ситуації, що склалася. Все це дає підставу вважати, що питання розробки правового механізму здійснення «інтернаціонального розлучення» за заявою одного з подружжя органами реєстрації актів цивільного стану підлягає невідкладному вирішенню.

«Щодо судового порядку розірвання за наявності іноземного елемента, то це можливо шляхом звернення з відповідною заявою до суду загальної юрисдикції: (1) за спільною заявою подружжя, або (2) за позовом одного з подружжя» [7, с. 28]. Якщо подружжя за спільною заявою звернулося до українського суду про розірвання шлюбу, то суд (звичайно, якщо не буде встановлено підстав для залишення заяви без розгляду) постановляє рішення про розлучення після сплину одного місяця від дня подання заяви, якщо буде встановлено, що заява відповідає волі чоловіка та дружини і, після розірвання шлюбу, їхні особисті та майнові права не будуть порушені, а також права їхніх дітей. На практиці подібний критерій застосовується у випадку звернення до суду з позовною заявою, коли причиною розірвання шлюбу є неможливість продовження шлюбних та сімейних відносин. Розглядаючи спірні правовідносини щодо розірвання шлюбу з іноземним елементом, суди насамперед перевіряють, чи існує двостороння угода про правову допомогу у сімейних та цивільних справах між Україною та державою, громадяни якої є сторонами справи. Якщо договір існує, застосовуються його положення (які в даному випадку мають перевагу перед вітчизняним законодавством України). Якщо двосторонньої угоди між Україною та державою його проживання не існує, то компетенція українського суду (або його відсутність)

визначається Законом України «Про міжнародне приватне право» [28]. Позов подається до суду за місцем реєстрації відповідача. Водночас, цивільне процесуальне законодавство нашої держави встановлює можливість щодо застосування альтернативної територіальної підсудності у такій категорії справ. Це означає, що за певних визначених законом обставин іноземний позивач має право обрати інший суд (крім за місцем проживання відповідача), до якого буде подано заяву про розірвання шлюбу. Окремо слід зазначити, що рішення суду України про розірвання шлюбу може мати юридичну силу в інших юрисдикціях лише за умови визнання їх у встановленому законодавством порядку. Отже, визнання рішень судів України може відбуватися кількома способами: 1) автоматично, якщо між державами є відповідні договірні відносини; 2) через процедуру визнання судового рішення компетентними органами держави, у якій необхідно визнати рішення українського суду.

Отже, підсумовуючи, можна зробити висновок, що українська правова система надає іноземним громадянам достатньо можливостей для здійснення свого права на розлучення. Часто саме незнання процедури розлучення із залученням іноземного елемента або помилкові уявлення про нього стають основною перешкодою для подружжя, навіть якщо особи давно не перебувають у фактичному шлюбі. Однак, враховуючи, що процедура розірвання шлюбу між іноземцями в Україні має свою специфіку, у кожному конкретному випадку необхідно ретельно підійти до цього питання та отримати професійну юридичну консультацію перед початком будь-якої дії.

2.2. Наслідки розірвання шлюбу з іноземним елементом

Порядок розлучення та відповідні правові наслідки такого розлучення визначаються чинним законодавством щодо правових

наслідків розірвання шлюбу. У свою чергу, правові наслідки розірвання шлюбу визначаються законом держави, в якій подружжя мали останнє спільне місце проживання. У той же час важливою умовою є те, що принаймні один із подружжя продовжує жити в цій державі. В іншому випадку ці відносини регулюються законом, за яким обидва подружжя мають тісніші стосунки.

Особисті немайнові та майнові права та обов'язки подружжя визначаються законодавством держави, на території якої вони мають спільне проживання, а за його відсутності – законодавством держави, на території якої вони мали останнє місце спільне проживання. Особисті немайнові-недержавні та майнові права і обов'язки подружжя, які не мали спільного місця проживання, на території України підкоряються українському праву така модель колізійного регулювання також потребує модернізації.

По-перше, регулювання особистих і майнових відносин подружжя слід розділити, прописавши їх у окремих колізійних нормах. Незважаючи на те, що національний законодавець головним чином передбачає однакові прив'язки для таких відносин, правила вибору застосовуваного права повинні бути більш диференційованими і деталізованими. Це спрощує роботу правозастосування і підвищує визначеність і передбачуваність судових рішень. Даний підхід вже давно сприйнятий національним законодавством і домінує в сучасних кодифікаціях.

По-друге, поширеними і коректними колізійними прив'язками в сімейних відносинах були і залишаються закони спільного громадянства подружжя і місця укладення шлюбу. Від цих правил вибору застосовуваного права не слід відмовлятися, навіть незважаючи на зростання числа різнонаціональних шлюбів і тісний зв'язок подружжя з правом їх останнього місця проживання. Можна сконструювати типову для сучасного світу ситуацію: чоловік і жінка – турецькі громадяни,

останнє спільне місце проживання мали на території Німеччини, потім один з них переїхав в Україну. Не дуже зрозуміло, чому, з точки зору українського законодавця, особисті подружні відносини повинні в даному випадку підкорятися німецькому, а не турецькому праву.

У таких випадках суд повинен аналізувати всі іноземні елементи правовідносини виявляти їх найбільш тісну прив'язку для даної ситуації. Цій меті найкраще відповідає складна підпорядкована альтернативно-диспозитивна колізійна норма, що передбачає можливість широкого вибору права і обмеженої автономії волі сторін (за вибором сторін – право загального місця проживання (перебування) / останнього загального місця проживання (перебування) / громадянства будь-кого з подружжя / місця укладення шлюбу).

По-третє, імперативне підпорядкування особистих і майнових відносин подружжя, які не мали спільного місця проживання, українському праву в принципі представляється нелогічним. Зрозуміло, що в даному випадку український законодавець мав на увазі українських громадян, які звертаються до українського суду з позовом до чоловіка (дружини), проживаючого за кордоном. «Вважається, що норми українського матеріального сімейного права відомі українським громадянам, і що іноземне матеріальне сімейне право в меншій мірі сприятливе для них, ніж право України. На практиці така законодавча презумпція не є виправданою і не відповідає положенню справ» [47, с. 28]. У подібних випадках також слід визначити право, найбільш тісно пов'язане з конкретним прикладом. Українському праву доцільно було б передбачити як субсидіарну колізійну прив'язку другого ступеня (за вибором сторін – правоспільного громадянства / місця укладення шлюбу / українське право).

Встановлено, що при укладанні шлюбного договору або угоди про сплату взаємних аліментів подружжя, які не мають спільного громадянства або спільного місця проживання, можуть обрати

законодавство, яке застосовується для визначення їх прав і обов'язків за шлюбним договором або угодою про сплату аліментів. В українській доктрині наголошується, що «встановивши загальну норму про право, що підлягає застосуванню до відносин подружжя, закріплено можливість відступу від неї шляхом вибору права самими подружжям» [13, с. 107].

Всупереч загальним правилом про застосування до відносин подружжя закону держави їх громадянства або місця проживання подружжя отримало можливість підпорядкувати свої майнові відносини іншому праву, висловивши свій вибір в шлюбному договорі. «Однак однозначно впливає, що шлюбний договір, укладений на території України при наявності у подружжя спільного громадянства або спільного подружнього майна імперативно підпорядковується тільки українському праву, тобто по суті, сторони ніякої автономії волі не мають» [13, с. 108]. Дана норма потребує продуктивного тлумачення.

Зі змісту норми впливає, що вибір права для шлюбного договору може мати місце лише тоді, коли подружжя не має спільного громадянства або місця проживання. Відповідно, якщо чоловік і жінка – громадяни однієї держави, то вибрати застосовне право вони не можуть (навіть якщо вони не є громадянами України і після укладення шлюбу мають намір виїхати в іншу країну). Мабуть, законодавець адресує цю норму тільки українським громадянам і презюмує, що громадяни іноземних держав на території України будуть укладати шлюби в консульських установах їх країн, а не в органах реєстрації шлюбу України. Не зрозуміло, на чому заснована така презумпція, оскільки відповідно до українського законодавства іноземні громадяни на території України мають право укладати шлюби в загальному порядку, тобто в органах РАГСу. «Досить часто іноземні громадяни (особливо з країн, що раніше входили до складу СРСР, - Росії, Молдови, Вірменії, Таджикистану) вступають в шлюб в Україні, а потім їдуть в країну свого

громадянства» [50, с. 39]. При цьому укладений на території України їх шлюбний договір підпорядковується тільки українському праву.

Сам собою напрошується приклад, який досить часто зустрічається на практиці: українська громадянка укладає шлюб з біпатридом (російським та ізраїльським громадянином), і жити подружжя збирається в Ізраїлі. У цьому випадку подружжя також не може вільно обрати застосовне до їх шлюбного договору право, оскільки апріорно застосовується українське право. В законодавстві інших країн є таке рішення, але «застосування місцевого права до шлюбного контракту між громадянином цієї країни і біпатридом, можливо тільки, якщо сторони не вибрали застосовне право» [50, с. 40].

У статті ст. 66 Закону про МПрП [28] встановлюють колізійне регулювання взаємовідносин батьків і дітей, які регулюються особистим законом дитини або законом, який має тісні стосунки з відповідними відносинами, і якщо це сприятливіше для дитини. Такий механізм врегулювання конфлікту спрямований на забезпечення більш ефективного захисту прав та інтересів дітей, відповідає загальним принципам приватного права, зокрема принципу застосування сприятливого права для слабкої сторони у відносинах.

Закони різних країн містять суттєве регулювання особистих немайнових та майнових відносин батьків і дітей, яке, як правило, ґрунтується на рівності прав та обов'язків батьків по відношенню до дитини та рівності прав та обов'язків дітей у ставленні до батьків. Серед обов'язків батьків слід виділити обов'язок батьків забрати дитину з лікарні чи іншого закладу охорони здоров'я; зобов'язання батьків зареєструвати народження дитини в державному органі актів цивільної реєстрації; обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини тощо.

Закон, що застосовується, визначається таким чином:

1. Право за народженням, країни в якій народилася дитина, – це встановлення та оспорювання батьківства (материнства) прав та

обов'язків батьків та дітей, включаючи обов'язок батьків підтримувати дітей за відсутності спільного проживання.

2. Закон країни, громадянином якої є особа, яка претендує на аліменти за відсутності спільного місця проживання.

3. Право спільного місця проживання – права та обов'язки батьків та дітей, включаючи обов'язок батьків підтримувати дітей; зобов'язання утримання з дорослих дітей на користь батьків та обов'язки з утримання інших членів сім'ї.

4. Закон країни, на території якої постійно проживає дитина, – позивача щодо аліментів на виконання аліментів та інших відносин між батьками та дітьми.

5. Українське законодавство – порядок встановлення та оскарження батьківства (материнства) в Україні [45, с. 66].

Особливу увагу слід приділити регулюванню обов'язків щодо аліментарних зобов'язань. Аліменти, отримані на одну дитину, є власністю батька, від імені якого вони сплачуються і повинні використовуватися за призначенням. Неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, отриманими на її утримання. У разі смерті одного з батьків, з яким проживала дитина, аліменти на дитину є власністю дитини. Опікун керує аліментами на неповнолітню дитину. Неповнолітня дитина має право самостійно отримувати та розпоряджатися аліментами. Сімейний кодекс регулює обов'язки батьків щодо утримання своєї дитини.

Якщо один з батьків виїжджає з країни на постійне проживання в державу, з якою в Україні немає угоди про надання правової допомоги, аліменти зобов'язання здійснюються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Відповідно до Постанови КМ України від 19 серпня 2002 р. № 1203 «Про затвердження Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про подання правової

допомоги» [39, с. 11], у разі виїзду одного з батьків, який є громадянином України, для постійного проживання в іноземній державі, з якою Україна не має договору про подання правової допомоги, батько чи мати повинні виконати аліментні зобов'язання з утримання дитини до досягнення нею повноліття, що оформляється договором між цією особою та одним із батьків, з яким залишається дитина, або її опікуном, одержувачем аліментів (піклувальником), або договором про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (квартиру, житловий будинок, земельну ділянку тощо). Стягнення аліментів провадиться за рішенням суду, якщо аліментні зобов'язання не були виконані особою, що виїжджає [39, с. 12].

З метою запобігання ухиленню батьками від сплати аліментів до досягнення ними повноліття, особа, яка виїжджає на постійне проживання за кордон, разом із заявою про видачу паспорта громадянина України для виїзду за кордон або реєстрації відповідної сторінки у паспорті подає до паспортної служби органу внутрішніх справ за місцем постійного проживання в Україні у разі перебування дитини в Україні, договору про сплату аліментів або нотаріально посвідченої заяви про те, що одержувач аліментів не вимагає виплати аліментів або копію рішення суду про сплату аліментів.

До моменту отримання паспорта зазначена особа повинна подати до відповідного органу внутрішніх справ за місцем постійного проживання в Україні документ, що підтверджує виконання зобов'язань по аліментах – нотаріально завірену заяву про відсутність боргу щодо стягнення аліментних виплат або нотаріально посвідчене посвідчення про припинення виконавчого провадження (якщо аліменти були стягнуті за рішенням суду). У разі невиконання аліментних зобов'язань на момент отримання паспорта особі, яка їде на постійне проживання за кордон, застосовуються обмеження, передбачені законодавством. Особа,

яка виїхала за межі України для тимчасового перебування та має неповнолітню дитину в Україні, у разі подання клопотання про перебування за кордоном на постійне проживання подає до дипломатичного представництва або консульського відділення України за кордоном документи, передбачені в цьому законі. У разі невирішення аліментних зобов'язань голова дипломатичного представництва або консульської установи України за кордоном приймає рішення про відмову в проханні до вирішення обставин, які цьому перешкоджають.

У частині 5 ст. 181 СК України [36] зазначено, що якщо після виконання зобов'язань по аліментації один з батьків не виїхав на постійне місце проживання в державу, з якою Україна не має договорів про правову допомогу, і залишився або повернувся на постійне проживання в Україну, застосовується порядок стягнення аліментів на основі сплаченої суми встановленої законом.

Якщо після набрання законної сили рішенням суду, згідно з яким один із батьків має право на аліменти, і він виїжджає на постійне проживання в країну, з якою в Україні немає угоди про правову допомогу, при його виїзді за кордон в Україну може бути сплачено аліменти за увесь період до досягнення дитиною повноліття (ч. 6 ст. 181 СК) [36]. Якщо після рішення суду про виплату аліментів за весь період до досягнення дитиною повноліття дитина, батько продовжує постійно проживати не в Україні або повертається в Україну для постійного проживання порядок стягнення аліментів з урахуванням сплаченої суми встановлюється законодавством.

«Міжнародні конвенції у цій галузі мають важливе значення для регулювання відносин батько-дитина. Одним із головних інструментів у цій галузі є Конвенція ООН про права дитини 1989 р., яка закладає основи правового захисту прав дитини» [34, с. 66].

Отже, закріплені колізійні прив'язки враховують і територіальний, і екстериторіальний елементи у взаєминах між батьками і дітьми. Мета

такого законодавчого вирішення – максимальний захист інтересів дитини, тобто дотримання принципу захисту слабкої сторони відносин. Однак в даний час встановлене регулювання видається занадто лаконічним, а перелік колізійних прив'язок – занадто вузьким. Для найбільш ефективного захисту інтересів дітей в кожному окремому випадку правозастосовник зобов'язаний визначити право, найбільш тісно пов'язане зі ставленням, виходячи з інтересів дитини. «Чільним колізійним принципом для відносин з участю дітей повинен бути *lex benignitatis*; у всякому випадку таке право завжди потрібно виявити, і рішення не може суперечити його імперативним нормам» [25].

Що стосується аліментних відносин, то в літературі навіть вживається термін «Міжнародне аліментне право», оскільки це питання детально врегульовано на міжнародному рівні [39, с. 43]. Уніфіковані колізійні норми закріплені в Гаазькій конвенції про право, що застосовується до аліментних зобов'язань стосовно дітей (1956), Гаазькій конвенції про право, що застосовується до аліментних зобов'язань (1973), Гаазькій конвенції про міжнародне стягнення допомоги на дитину та інших формах підтримки сім'ї та Протоколі до неї (2007). Ці угоди містять деталізоване правило вибору права, що застосовується до аліментних відносин. Слід було б привести норми 5 ст. 181 СК України [36] у відповідність з міжнародним регулюванням, прийнятим в більшості європейських країн.

Колізійні питання міжнародного усиновлення (удочеріння) регулює ст. 69 зазначеного закону. Усиновлення та його скасування на території України іноземними громадянами дитини, яка має українське громадянство, проводиться по праву країни, громадянином якої є усиновитель. Якщо усиновитель є апатридом, то застосовується право країни, в якій ця особа має постійне місце проживання на момент подачі заяви про усиновлення або його скасування. Усиновлення іноземними громадянами або апатридами, які перебувають у шлюбі з українськими

громадянами, дітей – громадян України, проводиться відповідно до українського права (якщо інше не передбачено міжнародним договором України). При усиновленні на території України українськими громадянами дитини-іноземця, необхідно отримати згоду законного представника дитини (самої дитини) і компетентного органу держави, громадянином якої є дитина (п. 1) [36].

Якщо в результаті усиновлення можуть бути порушені права дитини, встановлені українським правом і міжнародними договорами, усиновлення не може бути проведено незалежно від громадянства усиновителя, а проведене усиновлення підлягає скасуванню в судовому порядку (п. 2) [36]. Захист прав і законних інтересів дітей – громадян України, усиновлених іноземними громадянами або апатридами за межами України, здійснюється консульськими установами України (п. 3) [36].

З усього українського регулювання сфери міжнародних сімейних відносин положення ст. 69 найбільшою мірою зазнали змін – «з моменту вступу в силу і по теперішній час, вони були націлені на максимальне врахування українських матеріально-правових норм прямої дії, що захищають інтереси дитини в сімейних відносинах» [39, с. 44].

Отже, правові наслідки шлюбу визначаються законодавством держави, в якій подружжя мали останнє спільне місце проживання. У той же час важливою умовою є те, що принаймні один із подружжя продовжує жити в цій країні. В іншому випадку ці відносини регулюються законом, з яким обидва подружжя мають тісніші стосунки. Особисті немайнові та майнові права та обов'язки подружжя визначаються законодавством держави, на території якої вони мають спільне проживання, а за його відсутності – законодавством держави, на території якої вони мали останнє місце спільне проживання.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

3.1. Проблеми, які виникають під час розірвання шлюбу, шляхи їх вирішення

Сімейні відносини, з іноземним суб'єктом є досить поширеними в наш час, тому щоразу, при розгляді судом відповідних справ, виникає «зіткнення» двох чи більше законів, та виникає проблема «вибору» закону, що у міжнародному приватному праві має назву «колізійна проблема» [6, с. 89]. Наприклад, коли на території України розривається шлюб між іноземцем та громадянином України, виникає ряд питань перед тими, хто розводиться, зокрема: за яким законодавством визначається дотримання формальних умов процедури розірвання шлюбу, а за яким – матеріальних умов, за наявності чи відсутності яких залежить процедура розірвання шлюбу. Від правильності вирішення питання залежить чи буде ця процедура дійсна в Україні, та за межами нашої держави.

Окремою проблемою у сфері регулювання шлюбно-сімейних відносин є визнання розлучення, яке відбулося за кордоном. Це визнання полягає у впровадженні законної сили рішення іноземного суду (або іншого правоохоронного органу) на території України. Таке визнання може здійснюватися у двох формах: або у формі визнання судом України закордонного судового рішення про розірвання шлюбу, або шляхом легалізації документа про розлучення, виданого за кордоном [36].

Розглянемо проблеми, що виникають внаслідок розірвання шлюбу. Наприклад, процедура розлучення в міжнародному приватному праві має національні особливості. Розірвання шлюбу неможливо у Франції

протягом перших шести місяців шлюбу. Англійська правова система передбачає, що заяву про розлучення не можна подавати, якщо з моменту шлюбу не минуло трьох років. За законодавством США розлучення відбувається як в суді, так і поза судом [34, с. 38]. Однак позасудова процедура можлива лише за наявності між подружжям попередньої угоди, яка визначає майнові права та обов'язки сторін та їх майнові права та обов'язки стосовно дітей.

На відміну від вищезазначених підходів до процедури розлучення, існує низка країн, процедура у яких навпаки – максимально спрощена. Так, у кількох штатах Мексики особиста присутність не потрібна, коли подружжя розлучається: вони можуть надіслати свою заяву поштою і таким же чином отримати рішення суду. Відповідно до шведського законодавства шлюб може бути розірваний на прохання однієї зі сторін; в цьому випадку позивач не повинен пояснювати суду причини розлучення, а суд – перевіряти, чи справді шлюб розірвався. Якщо інша сторона проти розлучення не заперечує, то шлюб припиняється без жодних строків. Такий підхід зумовлений концепцією невтручання держави в особисте життя своїх громадян [38].

Законодавство України передбачає, що шлюб заснований на добровільній згоді жінки та чоловіка. Примушувати жінок і чоловіків до шлюбу заборонено. Тому, якщо подружжя (включаючи іноземців) звернулося до українського суду про розірвання шлюбу зі спільною заявою, суд (якщо не встановлено підстав для залишення заяви без розгляду) приймає рішення про розірвання шлюбу через місяць із дня подання заяви, якщо було встановлено, що заява відповідає фактичній волі подружжя і що після розірвання шлюбу їх особисті та майнові права, а також права їх дітей не будуть порушені.

На практиці подібний критерій застосовується у випадку звернення до суду з позовною заявою, коли причиною розірвання шлюбу є неможливість продовження шлюбних та сімейних відносин.

Але в інших країнах світу, навіть у країнах Західної Європи – Великобританії, Франції, Німеччині – процедура розлучення набагато складніша і триваліша. Крім того, ще однією перевагою розгляду таких справ в українському суді є відносно низькі судові витрати. Так, ставка судового збору за подання позову про розлучення в суді становить у 2019 році 774,40 грн. (Щорічно ставка зазнає незначних змін через її залежність від розміру прожиткового мінімуму, встановленого в Україні на відповідний рік).

Розглядаючи спірні правовідносини про розірвання шлюбу з іноземним елементом, суди передусім перевіряють, чи існує двостороння угода про правову допомогу у сімейних та цивільних справах між Україною та державою, громадяни якої є сторонами справи. Якщо договір існує, застосовуються його положення (які в даному випадку мають перевагу перед вітчизняним законодавством України).

Наведемо конкретні приклади справ. В українській судовій практиці чимало прикладів, які наочно демонструють труднощі застосування ст. 68. Показовим прикладом може служити довгий і заплутаний судовий процес, який закінчився в касаційній інстанції винесенням вироку Верховного суду України від 21.01.2017 Портновій О. (далі – позивачка) звернулася до суду з позовом до Устинової Л. (далі – відповідачка) про визнання права на 1/4 частки у праві спільної часткової власності на земельну ділянку на території України. В обґрунтування заявлених вимог позивачка вказала, що після смерті її батька (громадянина Фінляндії) (далі – спадкодавець) відкрилася спадщина, яка була в тому числі на території України. Спірна земельна ділянка була придбана в 2014 р. відповідачем в період її шлюбу (2011-2015) зі спадкодавцем на підставі договору купівлі-продажу. Право власності на даний об'єкт нерухомості зареєстровано за відповідачем. Спадкоємцями першої черги за законом після смерті спадкодавця є позивачка (громадянка Фінляндії) і колишня дружина

померлого – відповідачка (громадянка України). Вступили в законну силу рішеннями Сумського районного суду Сумської області від 2.11.2016 та Тростянецького районного суду від 8.12.2016 встановлено, що позивачка фактично прийняла спадщину, що залишилася після смерті спадкодавця.

Між відповідачем та спадкодавцем 9.08.2011 р. в Фінляндії був укладений шлюбний договір, за умовами якого сторони не мали шлюбного права на майно другого партнера, придбане пізніше. Договір складений відповідно до законодавчих норм Фінляндії в письмовій формі, підписаний сторонами і двома свідками. Рішеннями українських судів було встановлено, що укладений в 2011р. на території Фінляндії шлюбний контракт між відповідачем та спадкодавцем, який встановив режим роздільної власності подружжя, яке не відповідає вимогам СК України, оскільки не посвідчений нотаріусом або консулом України у Фінляндії. Відповідно, майно, що належить відповідачці і спадкодавцеві і знаходиться на території України, є спільною власністю подружжя. У зв'язку з цим відповідачці, яка пережила колишнього чоловіка і спадкоємиці за законом українського законодавства повинно належати 3/4 частки земельної ділянки.

За собою як за спадкоємицею першої черги за законом позивачка просила визнати право власності на 1/4 частки земельної ділянки. Рішенням Сумського районного суду Сумської області від 27.09.2016 позов було задоволено. Ухвалою судової колегії в цивільних справах Сумського міського суду від 19.01.2016 рішення суду скасовано, оскільки відповідачка не була належним чином повідомлена про час і місце судового засідання, відповідно, рішення винесено з порушенням норм українського процесуального права. Справа була направлена на новий розгляд до суду першої інстанції.

При новому розгляді справи рішенням Сумського районного суду Сумської області від 12.04.2017 в задоволенні позову відмовлено. Суд

першої інстанції прийшов до висновку, що оскільки відповідачка і спадкодавець мали спільне місце проживання на території Фінляндії, то в силу положень до їх майнових праві обов'язків як подружжя застосовуються норми сімейного законодавства Фінляндії. Згідно §34 ст.2 ч.2 Закону Фінляндії про шлюб 13.6.1929 / 234 власність, яку один із подружжя придбав під час шлюбу, є його / її власністю. У відповідності зі ст. 103 Закону Фінляндії про шлюб 13.6.1929 / 234 при розділі майна подружжя, який здійснюється після розлучення або смерті одного з подружжя, не зобов'язаний передавати своє майно спадкоємцям померлого чоловіка.

Виходячи з цих нормативних положень та враховуючи, що відповідно до укладеного між відповідачем та спадкодавцем шлюбного контракту ніхто з них не має шлюбного права на майно іншого партнера, суд прийшов до висновку: спірна земельна ділянка є особистою власністю відповідачки і не підлягає включенню до спадкової маси. Суд визнав неспроможними доводи позивачки, що судовими постановами судів встановлено, що шлюбний контракт між відповідачем та спадкодавцем не відповідає вимогам законодавства України.

Наступною проблемою, яка торкнулася судового провадження у справах про розірвання шлюбу з іноземним елементом є відсутність належного оповіщення сторін при розірванні шлюбу. Лише завдяки поштовим відділенням судові повістки прямували адресатам. Завдяки такому способу оповіщення, факт відправлення повістки завжди фіксувався, а чи була вона доставлена одержувачу – залишалось лише здогадуватися.

Такий спосіб повідомлення громадян про розгляд справи про розлучення був не дуже зручний для громадян: необхідно було йти на пошту, відстоювати черги. Дані дії були обтяжливі для тих людей, які працюють з ранку до вечора. Рішення даної проблеми було передбачено Регламентом організації сповіщення учасників судочинства за

допомогою СМС-повідомлень. Так, учасники процесу отримують СМС-повідомлення про місце, дату та час розгляду справи про розірвання шлюбу. Вони передаються за допомогою спеціального інтернет-ресурсу, фіксуючого факт відправки і доставки повідомлення і доставляються одержувачу протягом 5-10 хвилин. В даний час всі районні та міські суди країни мають можливість сповіщати громадян про судові засідання за допомогою СМС-повідомлень.

Ще однією проблемою є розірвання шлюбу з іноземним елементом на території Криму. У зв'язку з окупацією Криму транспортна розв'язка півострова зазнала істотних змін, що відбилося на процесі розгляду справ про розірвання шлюбу з іноземним елементом в судовому порядку. Оскільки з 2015 року порушено залізничне сполучення з Кримом, приїхати і розірвати шлюб, і бути особисто присутньому на судовому засіданні, є складним. Тому, більшість справ про розірвання шлюбу між громадянами України і іноземними громадянами вирішуються або при присутності однієї людини, або взагалі розглядається заочно. Що також не може позитивно позначатися на показниках статистики про розлучення. По-перше, суд не може застосувати в «реальні» заходів примирення до подружжя, у зв'язку з їх місцем знаходження в різних країнах. А по-друге, суду не надається можливим, в повному обсязі вивчити мотиви розлучення, досліджувати докази і надати комплексний захист інтересів, як неповнолітніх дітей, так і їхніх батьків.

Коли розривається шлюб, в якому є неповнолітні діти, необхідно вирішити питання з ким із батьків вони залишаться. Так, розриваючи шлюб з іноземцем на території Криму, в більшості випадків батьки роз'їжджаються по різних країнах, містах і в цій ситуації, діти дуже важко переживають розставання. Адже у них немає можливості зустрічатися з тим, від кого їх забрали. Діти іноді роками не бачать

одного з батьків і в такому випадку вони недоотримують любов і турботу рідної людини, яка покинула країну проживання дитини.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що основними проблемами, які виникають під час розірвання шлюбу з іноземним елементом є розбіжності матеріального права різних країн, несвоєчасність оповіщення та окупація частини території України, на якій фактично не діють ні українські закони, ні норми міжнародного права.

3.2. Пропозиції щодо вдосконалення правового механізму розірвання шлюбу з іноземним елементом

На підставі проведеного аналізу, нами було розроблено пропозиції щодо вдосконалення правового механізму розірвання шлюбу з іноземним елементом.

Варто зазначити, що для МПП важливою є проблема (не) визнання закордонних розлучень, що породжує проблему «кульгаючих» правових відносин. Вони виникають, зокрема, при застосуванні територіальних прив'язок, коли подружжя з іноземним елементом прагне визнати розлучення відповідно до свого національного законодавства, і останнє не визнає його ні на основі публічного порядку, ні на основі власних правил про визнання іноземних розлучень, в яких закріплені певні умови.

Використовуючи колізійний метод регулювання при регулюванні сімейних відносин з іноземним елементом, слід враховувати особливості його застосування в контексті загальних проблем дії колізійних норм. Положення щодо застосування колізійних норм потребують свого уточнення, а саме: проблема «зворотнього відсилання», «правової кваліфікації», «застереження про публічний порядок», «обходу закону» («штучної прив'язки»), «застосування права країни з множинністю

правових систем», «застосування імперативних норм», тощо. Це може забезпечити більш ефективне колізійне регулювання сімейних відносин з іноземним елементом. Досліджуючи питання розлучення в міжнародному приватному праві, на нашу думку, проблема колізійного регулювання цього питання ще значний час не буде вирішена, у зв'язку зі значними розбіжностями внутрішнього матеріального права, релігійними традиціями та іншими особливостями різних країн.

Важливо зазначити, що в регулюванні сімейних відносин з іноземним елементом знайшов своє застосування інший колізійний принцип міжнародного права, останнім часом він набуває більшого визнання як у національних кодифікаціях, так і на міжнародно-правовому рівні, а саме – принцип застосування найбільш сприятливого права для слабкої сторони відносин. Ми говоримо про те, що в приватному праві, незважаючи на юридичну рівність учасників відносин, законодавець намагається захистити інтереси сторін, у яких насправді ці відносини слабкіші. Так, у міжнародному приватному праві взагалі та у міжнародному сімейному праві необхідно забезпечити можливість застосування закону країни, який буде більш вигідним для слабкої сторони (дітей молодшого віку та неповнолітніх, батьків-інвалідів, подружжя, яке потребує утримання). Поява цього принципу в законодавстві України свідчить про позитивну тенденцію розвитку колізійного регулювання. У той же час у Законі необхідно передбачити певні механізми, які б дали змогу реалізувати цей принцип. На нашу думку, видається доцільним визначити перспективи подальшого розвитку колізійного регулювання правового механізму розірвання шлюбу з іноземним елементом, зокрема, розірвання шлюбного договору, в контексті принципу «автономії волі».

Доцільним, на нашу думку, є розгляд можливості встановлення ще одного способу обмеження свободи вибору, а саме – використання принципу застосування більш сприятливого права. Справа в тому, що

особи, які укладають шлюбний договір, не дивлячись на те, що з правової точки зору є юридично рівними учасниками відповідних відносин, по суті цих відносин можуть знаходитися в нерівних умовах (це може стосуватися майнового стану, особливостей особистих відносин тощо). А це в свою чергу може створити небезпеку, що вибір застосовуваного права при розірванні шлюбу може бути здійснено під впливом однієї із сторін, або навіть нав'язаний цією стороною. Шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, відповідно до частини 4 статті 93 СК України [36], та передбачає права дитини, які встановлені цим Кодексом, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище (до речі сама ця формула є досить дискусійною і потребує певного удосконалення).

Повертаючись до розірвання шлюбної угоди за участю іноземного елемента, можна передбачити відповідне колізійне правило, відповідно до якого, обране сторонами право не повинно суттєво погіршити стан дитини чи одного з подружжя порівняно з правом, яке б застосовувалося, якби не було іншого вибору. У цьому випадку колізійне регулювання щодо розірвання шлюбного договору отримує таку послідовність.

Загальне положення – сторонам шлюбної угоди надається можливість вибору застосовного права розірвати шлюбний договір. Але закон визначає коло правопорядку, серед яких можна зробити вибір, виходячи з принципу тісного зв'язку. І тоді стає очевидним, що обране сторонами право не повинно суттєво погіршити стан дитини або одного з подружжя порівняно з правом, яке застосовуватиметься за відсутності здійсненого вибору. Лише після цього розміщуються колізійні правила розірвання шлюбного договору (які вже існують у законі про міжнародне приватне право).

Подальше удосконалення українського законодавства у сфері правового регулювання розірвання шлюбу з іноземним елементом

міжнародному приватному праві, необхідно враховувати, що після набуття Україною членства в Гаазькій конференції з міжнародного приватного права, відбувається процес приєднання нашої держави до конвенцій, укладених в рамках цієї міжнародної організації. Це вимагає того, щоб колізійні норми нашого законодавства відповідали сучасним новітнім тенденціям, які знаходять своє відображення у міжнародних правових актах. У цьому, значною мірою, запорука належного правового регулюванню правового механізму розірвання шлюбу з іноземним елементом.

Варто зазначити, що щорічне збільшення кількості розлучень, між українськими та іноземними громадянами, що тягнуть в свою чергу виникнення питань, що стосуються особистих та майнових правовідносин подружжя, диктують необхідність наявності в кожному суді одного і більше фахівців в області сімейного міжнародного права. Робота таких фахівців в значній мірі спростила б вирішення виникаючих складних міжнародних питань, які виявляються непосильними для вирішення українськими суддями часто некомпетентними в даній галузі правовідносин.

Для зручності використання і зберігання інформації на території України щодо державної реєстрації шлюбів та розлучень з іноземним елементом необхідно створити не тільки регіональні бази даних осіб, що вступили в шлюб та його розірвали, а й загальну державну базу, яка б відображала необхідну інформацію в сімейно-шлюбній сфері з іноземним елементом. Особливу увагу в даних базах слід приділити інформації, що стосується виплати аліментів.

Реєстрація та розірвання шлюбу, де однією зі сторін є іноземний громадянин, повинна здійснюватися в «спеціалізованих» органах РАЦСу. У даній ситуації зовсім не обов'язково створення нових установ, досить того, що, наприклад, такими шлюбами будуть займатися

компетентні співробітники центрального РАЦСу, де і буде збиратися і узагальнюватися вся необхідна інформація.

Незважаючи на світову тенденцію розширення загального принципу автономії волі в багатьох сферах міжнародних відносин, в тому числі і договірних, вважаємо, що для забезпечення максимального захисту майнових прав подружжя, що мають різне громадянство, автономія волі сторін шлюбного договору та угоди про сплату аліментів має бути обмежена правовими системами, з якими договір або угода має найбільш тісний зв'язок.

Вважаємо, що необхідно внести зміни до законодавства відповідно до якого при укладанні шлюбного договору або угоди про сплату аліментів один одному подружжя, або, особи, котрі вступають у шлюб, що не мають спільного громадянства або спільного місця проживання, можуть обрати законодавство, що підлягає застосуванню для визначення їх прав та обов'язків за шлюбним договором або за угодою про сплату аліментів: законодавство держави, громадянство якої має одна зі сторін; законодавство держави, в якій одна зі сторін має місце проживання; законодавство за місцем знаходження майна – для нерухомого майна.

Аліментні правовідносини між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, повинні бути врегульовані на законодавчому рівні. Правила слід доповнити такою нормою: «Право на утримання осіб, що фактично перебувають у шлюбних відносинах»:

1. Особи, які перебувають в тривалих фактичних шлюбних відносинах, мають право на отримання аліментів, якщо угодою між ними не встановлено інше.

2. До відносин фактичного подружжя і колишнього фактичного подружжя, що визначають розмір аліментів, що стягуються з них в судовому порядку, застосовуються правила, прописані у статті 70 Сімейного кодексу.

3. Суд може звільнити фактичного чоловіка від обов'язку утримувати непрацездатну дружину, що потребує допомоги фактичного чоловіка або обмежити цей обов'язок певним строком як у період співжиття, так і після його припинення відповідно.

Отже, колізійне регулювання міжнародних шлюбно-сімейних відносин в Україні та розірвання шлюбу з іноземним елементом, потребує серйозної модернізації. Відповідне оновлення доцільно проводити в наступних напрямках: 1. Максимальна деталізація обсягів колізійних норм розірвання шлюбу з іноземним елементом з метою більш диференційованого регулювання шлюбно-сімейних відносин. 2. Встановлення більш розгалуженої і деталізованої системи колізійних прив'язок, націлених на максимально коректне визначення права, найбільш тісно пов'язаного з прийняття рішення, що найбільшою мірою відповідає обставинами справи. 3. Розширення можливості вибору застосовуваного права самими сторонами з питань розірвання шлюбу і майнових відносин в сім'ї. 4. З усіх питань, пов'язаних з положенням дітей при розірванні шлюбу з іноземним елементом, чільною колізійною нормою має бути застосування права, найбільш сприятливого для дитини.

ВИСНОВКИ

У результаті кваліфікаційного дослідження правового механізму розірвання шлюбу з іноземним елементом ми прийшли до наступних висновків.

1. Досліджуючи загальноправові основи регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом ми виокремили визначення іноземного елемента – це ознака, яка характеризує приватно-правові відносини, що регулюються п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право», та виявляється в одній або кількох із таких форм: хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства (або іноземною юридичною особою); об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, має місце на території іноземної держави. Отже, сімейні відносини з іноземним елементом – це відносини, суб'єктом яких є іноземець чи апатрид, об'єкт яких знаходиться закордоном, або створення, зміна чи припинення цих відносин має місце на території іноземної держави. Більшість країн регулюють питання сімейного права щодо прийняття законодавчих актів, що містять колізійні норми на національному рівні, зокрема Закон України «Про міжнародне приватне право», містить розділ 9 під назвою «Колізійні норми сімейного права» [28]. Також, Україна досить активно бере участь у підписанні ряду міжнародних договорів та конвенцій з кодифікації норм міжнародного сімейного права.

У відповідності до Закону України «Про міжнародне приватне право» припинення шлюбу та правові наслідки припинення шлюбу будуть визначатися спільним особистим законом подружжя, тобто правом тієї держави, одночасно громадянами якої вони є. Якщо подружжя є громадянами України, то спільним особистим законом, не

залежно від місця їхнього постійного проживання, є право України, а тому розірвання шлюбу між ними здійснюється за законодавством нашої держави. У випадку, коли подружжя не має спільного особистого закону, тобто є громадянами різних держав, розірвання шлюбу здійснюється за правом держави, у якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, але за умови коли хоча б один із подружжя все ще має місце проживання у даній державі. Якщо подружжя, наприклад, є громадянами різних держав та спільно проживали на території України і на час розірвання шлюбу хоча б один із них продовжує проживати на території нашої держави, то розірвання шлюбу здійснюється за законодавством України.

2. Дослідивши передумови розірвання шлюбу, ми прийшли до висновку, що передумовами розірвання шлюбу з іноземним елементом є наявність відповідних норм права. До таких норм ми можемо віднести Закону України «Про міжнародне приватне право» (зокрема ст. 55, ст. 56, ст. 57, ст. 58, ст. 60, ст. 61, ст. 63), Сімейний кодекс України (глава 11, ст. 22, ст. 24-46, ст. 113), Конвенцію про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (Мінська конвенція країн СНД, 1993 р.) (ст. 27, ст. 28, ст. 29), Гаазьку конвенцію про укладення і визнання дійсності шлюбу (від 14.03.1978 р.). Підставами розірвання шлюбу з іноземним елементом є спільна заява подружжя або одного з них до органу державної реєстрації актів цивільного стану чи судом. За українським законодавством припиняються шлюби громадян України з іноземцями та особами без громадянства, які проживають в Україні або за її межами, за умови, якщо відповідну заяву подано до уповноваженого органу в Україні.

3. Визначивши порядок розірвання шлюбу з іноземним елементом та наслідки розірвання шлюбу з іноземним елементом, варто зазначити, що громадяни України, що проживають в Україні та за її межами, мають

можливість розірвати шлюб у порядку і на підставах, установлених сімейним законодавством України, у країні проживання, звернувшись до консульських установ чи дипломатичних представництв України, але лише у випадках, коли відповідно до Сімейного кодексу України подібний шлюб не може бути розірваним у державних органах реєстрації актів цивільного стану. Порядок розлучення та відповідні правові наслідки такого розлучення визначаються чинним законодавством щодо правових наслідків розірвання шлюбу. У свою чергу, правові наслідки розірвання шлюбу визначаються законом держави, в якій подружжя мали останнє спільне місце проживання. У той же час важливою умовою є те, що принаймні один із подружжя продовжує жити в цій державі. В іншому випадку ці відносини регулюються законом, за яким обидва подружжя мають тісніші стосунки.

4. Щодо проблем, які виникають під час розірвання шлюбу та шляхів їх вирішення, то розглядаючи спірні правовідносини про розірвання шлюбу з іноземним елементом, суди передусім перевіряють, чи існує двостороння угода про правову допомогу у сімейних та цивільних справах між Україною та державою, громадяни якої є сторонами справи. Якщо договір існує, застосовуються його положення (які в даному випадку мають перевагу перед вітчизняним законодавством України).

Наступною проблемою, яка торкнулася судового провадження у справах про розірвання шлюбу з іноземним елементом є відсутність належного оповіщення сторін при розірванні шлюбу. Лише завдяки поштовим відділенням судові повістки прямували адресатам. Завдяки такому способу оповіщення, факт відправлення повістки завжди фіксувався, а чи була вона доставлена одержувачу – залишалося лише здогадуватися. Основними проблемами, які виникають під час розірвання шлюбу з іноземним елементом є розбіжності матеріального

права різних країн, несвоєчасність оповіщення та окупація частини території України, на якій фактично не діють ні українські закони, ні норми міжнародного права.

5. Щодо пропозицій, то колізійне регулювання міжнародних шлюбно-сімейних відносин в Україні та розірвання шлюбу з іноземним елементом, потребує серйозної модернізації. Відповідне оновлення доцільно проводити в наступних напрямках: 1. Деталізація обсягів колізійних норм розірвання шлюбу з іноземним елементом з метою більш диференційованого регулювання шлюбно-сімейних відносин. 2. Встановлення більш розгалуженої і детальної системи колізійних прив'язок, спрямованих на коректне визначення права, найбільш тісно пов'язаного з прийняття рішення, що найбільш відповідає обставинами справи. 3. Розширення можливості вибору застосовуваного права самими сторонами з питань розірвання шлюбу, а також майнових відносин в сім'ї. 4. З усіх питань, пов'язаних з положенням дітей при розірванні шлюбу з іноземним елементом, основною колізійною нормою має бути застосування права, найбільш сприятливого для дитини.

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин необхідність правового регулювання охорони сім'ї, турботи про дітей, укладення та припинення шлюбу не ставиться під сумнів. Оптимально розроблена система колізійних норм щодо розірвання шлюбу з іноземним елементом, що забезпечують найбільш коректний вибір максимально компетентного правового регулювання шлюбно-сімейних відносин, має надзвичайно важливе значення для функціонування суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бартоле Е. Міжнародне усиновлення: погляд на питання з точки зору прав людини / Е. Бартоле // Право США. – 2012. – № 1/2. – С. 291–310.
2. Бурлай О. Є. Правовідносини подружжя в міжнародному приватному праві: дис. ... канд. юрид. наук / О. Є. Бурлай. – К., 2007. – 182 с.
3. Васильченко В. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про міжнародне приватне право» / В. Л. Васильченко. – К.: Істина, 2007. – 200 с.
4. Глиняна К. М. Правове регулювання розлучення за сімейним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / К. М. Глиняна. – Одеса, 2006. – 20 с.
5. Грабовська О. О. Особливості судочинства в справах про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України: дис. ... канд. юрид. наук / О. О. Грабовська. – К., 2005. – 204 с.
6. Довгерт А. С. Методологія міжнародного приватного права / А. С. Довгерт, О. О. Мережко // Методологія приватного права: Зб. наук. праць (за матеріалами науко.-теорет. конф., 30 травня 2003 р.) / Редкол.: О. Д. Крупчан (голова) та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003, – С. 354–363.
7. Жушман В. П. Міжнародне приватне право: підручник / В. П. Жушман, І. А. Шуміло. – Х.: Право, 2011. – 320 с.
8. Калакура В. Я. Механізми взаємодії колізійних принципів правового регулювання в міжнародному сімейному праві / В. Я. Калакура // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – №5(8). – С. 98–104.
9. Калакура В. Я. Основні засади міжнародного приватного права / В. Я. Калакура // Міжнародне приватне право. Загальна частина:

підручник / за ред. А. С. Довгерта і В. І. Кисіля. – К. : Алерта, 2012. – С. 134–151.

10. Калакура В. Принципи колізійного регулювання в міжнародному сімейному праві / В. Калакура // Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. – 2009. – № 80. – С.40–43.

11. Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. М. Калітенко. – Х., 2001. – 20 с.

12. Кисіль В. І. Міжнародне приватне право. Питання кодифікації. 2-е вид., доп. і переробл. / В. І. Кисіль. –К. : Україна, 2005. – 480 с.

13. Кожевникова В. Процедура укладення шлюбу з іноземним елементом в європейських державах /В. Кожевникова // Вісник прокуратури. – 2011. – №11. – С. 107–112.

14. Конвенция о праве, применимом к режимам собственности супругов, Гаага, 14 октября 1978 года, Документ 995_923, редакция от 14.10.1978 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

15. Криволапова Е.А. Коллизионно-правовое регулирование брака с участием иностранного элемента [Электронный ресурс] :

http://www.dissland.com/catalog/pravovoe_regulirovanie_braka_s_uchastiem_inostrannogo_elementa.html

16. Кузьменко С. Г. Міжнародне приватне право: [навч. посіб.] / С. Г. Кузьменко. –К.: «Центр учбової літератури», 2010 . – 315 с.

17. Левківський Б. К. Особисті немайнові права та обов'язки членів сім'ї : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Б. К. Левківський. – Київ, 2004. – 20 с.

18. Міжнародне приватне право. Загальна частина: підручник / за ред. А. С. Довгерта і В. І. Кисіля. – К.: Алерта, 2012. – 376 с.

19. Міжнародне приватне право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Аляб'єва Н. та ін., за ред. С. Кузьменка. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 315 с.
20. Міжнародне приватне право: навчальн. посібник // За заг. ред. В. М. Гайворонського, В. П. Жушмана. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 344 с.
21. Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону / за ред. А. С. Довгерта. – Харків: «Одіссей», 2008. – 352 с.
22. Мироненко І. В. Міжнародне приватне право: навчальний посібник / І. В. Мироненко. – К.: Алерта, 2012. – 272 с.
23. Мороз І., Кушнір Х. Розірвання шлюбу між іноземцями в Україні: міф чи реальність? // Юридична газета. – 2015. – № 31/477. – С. 24.
24. Новохатська Я. В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Я. В. Новохатська; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2006. – 20 с.
25. Овчаренко А. Визнання реєстрації та розірвання шлюбу за двосторонніми міжнародними договорами, укладеними Україною / А. Овчаренко // Юстиніан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.justinian.com.ua
26. Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : монографія / Л. А. Ольховик. – Одеса: Видавець Букаєв В.В., 2009. – 174 с.
27. «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, N 38.
28. «Про міжнародне приватне право»: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2709>

29. «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»: Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773-4 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 30. – Ст. 301.

30. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2017 р. № 11 // Вісник Верховного суду України. – 2018. - № 1. – Ст. 5.

31. Розгон О. Укладання шлюбу громадянина України з іноземцем за кордоном / О. Розгон // Юридичний Радник. – 2011. – № 6 (60). – С. 1–8.

32. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – [3-тє вид., перероб. доп.] / З. В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 432 с.

33. Сімейне право України: підручник для вищих навч. закладів / Одеська нац. юрид. акад.; за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. – К.: Істина, 2010. – 320 с.

34. Сімейне право : підручник / [Л. М. Баранова та ін.]; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2012. – 320 с.

35. Сімейне право України (історія, традиції, сучасність): навч. посіб. / Б. І. Андрусин, С. І. Шимон, Л. С. Дубчак та ін.; за ред. Б. І. Андрусина, С. І. Шимон. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 454 с.

36. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

37. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скакун – 2-ге видання. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520 с.

38. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / Упорядники: Богачова О. В., Винокуров К. С., Крусь Ю. І., Менюк О. А., Менюк С. А.; Від. ред.: Сіренко В. Ф., Станін С. Р. – К.: «Оріяни», 1999. – 502 с.
39. Суkenник О. Укладання шлюбу громадянина України з іноземцем / О. Суkenник // Юридичний Радник. – 2017. – № 5. – С. 11–15.
40. Фединяк Г. С. Цивільно-правова природа транснаціональних корпорацій та їх договорів з приймаючою державою: монографія / Г. С. Фединяк. – К.: Атіка, 2008. – 344 с.
41. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – К.: Атіка, 2005. – 332 с.
42. Хачатрян В. Колізійні питання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві // [Електронний ресурс]: <http://sug.kiev.ua/>
43. Чабан О. М. Міжнародне приватне право як галузь права України / О. М. Чабан // Міжнародне право. – № 8. – С. 14–17.
44. Червоний Ю. С. Сімейне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. С. Червоний. – К. : Істина, 2004. – 400 с.
45. Чубарєв В. Л. Міжнародне приватне право : навчальний посібник/ В. Л. Чубарєв – К. : Атіка, 2008.– 608 с.
46. Чернушенко А. В., Крижанівська Г. В. Глава 10. Шлюбний договір // Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За ред. Є. О. Харитонова. – Х.: ТОВ «Одісей». – 2006.
47. Шевчук В. Науково-практичний коментар Закону України «Про міжнародне приватне право» / В. Шевчук. – К.: Істина, 2009. – 204 с.
48. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади розвитку правової системи України / Ю. С. Шемшученко Правова система України: Теорія

і практика: Тези доп. і наук. повідомлень наук.-практ. конф., 7–8 жовтня 2013 р. – К.: Наукова думка, 2013. – С. 3–9.

49. Шимон С. І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн: навч. посіб. / С. І. Шимон. – К.: КНЕУ, 2004. – 220 с.

50. Яцула О. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / Яцула О. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2009. – 344 с.